

bil Kozak posegel že v Belem macesnu, polnem strastnih človeških likov in izjemnih obratov v fabuli. Od te romantične ljudske povesti (Vodnikova družba, 1926) je poteklo skoraj deset let, v njih je pisatelj dozoreval, da nam je dal mojstrske Maske in v njih okviru Bohinjski pastoral.

Joža Mahnič
Ljubljana

ENDRE ADY PRI SLOVENCIH

Madžarski literarni zgodovinarji štejejo med južne Slovane največkrat le Hrvate in Srbe. Pojem južni Slovan pa vsebuje tudi Slovence. Res pa je, da so bili v preteklosti tako madžarsko-hrvaški kot tudi madžarsko-srbski književni stiki bolj neposredni in intenzivni kot madžarsko-slovenski, vendar to ne sme biti ovira pri raziskovanju duhovnega gibanja med Madžari in Slovenci.¹ To je potrebno storiti tudi zato, ker se književni stiki med dvema sosednima narodoma zadnja leta vedno bolj razvijajo.

Endre Ady (1877–1919) je najpomembnejši predstavnik moderne madžarske lirike. Če ga hočemo vzporediti s slovenskim sodobnikom, je to vsekakor Cankar. Adyjeva poezija, ki črpa iz francoske tradicije, je madžarsko književnost postavila v sam vrh evropske literature. Njegova simbolistična lirika je prek močnega individualizma pokazala nove vrednote življenja v začetku 20. stoletja. Kot dober poznavalec evropskih duhovnih in družbenih razmer, se je zavedal madžarske zaostalosti. Napetost v njegovih pesmih z družbeno tematiko izhaja prav iz tega dejstva. Tudi njegove ljubezenske pesmi so pomenile nekaj novega, nenavadnega: namesto idile srečamo pri njem boj z žensko. V svojem relativno kratkem življenju je objavil več pesniških zbirk.

Sprejem pesništva Endreja Adyja je posebno poglavje v madžarsko-južnoslovanskih književnih stikih. O hrvaških in srbskih odmevih Adyjeve poezije so pisali številni poznavalci. Pregledali so dosedanje prevode in analizirali njihov vpliv.² V svoji študiji želim v glavnih črtah predstaviti sprejem Adyjeve poezije v Sloveniji. O splošni značilnosti recepcije madžarske književnosti v Sloveniji — brez poznavanja le-te, je težko razumeti tudi sprejem Adyjeve poezije — sem že pisal.³

Glas o Adyju je v Slovenijo prispel precej časa po pesnikovi smrti. Sprejemanje njegove

¹Slovenski literarni zgodovinar Štefan BARBARIČ, raziskovalec in spodbujevalec madžarsko-slovenskih stikov v eni svoji študiji z grenkobo ugotovi: »Slovensko-madžarski literarni stiki so komaj znano poglavje naše kulturne zgodovine.« Š. B., A szlovén irodalom első magyar nyelvű áttekintése (Prvi pregled slovenske književnosti v madžarskem jeziku), *Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok* (Južnoslovansko-madžarski književni stiki) I. Újvidék, 1982, 240.

²Za primer: Sztoján D. VUJICSICS, Ady és a szerbhorvát írók (Ady in srbsko-hrvaški pisatelji) *Világirodalmi Figyelő* 1958, 128–137. István LŐKÖS, Az Ady-líra és a délszlávok (Lirika Adyja in južni Slovani) v: I. L., *Hidak jegyében* (V znamenju mostov) (Budapest, 1974), 107–132. István LŐKÖS, Ady és Kelet-Európa (Ady in Vzhodna Evropa), I. L., *Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok* (Madžarski in južnoslovanski književni stiki), (Budapest, 1984), 443–451.

³V: István LUKÁCS, Recepcija madžarske književnosti v Sloveniji v 20. stoletju, *Slavistična revija* 1991, št. 1, 71–83.

poezije lahko razdelimo na dva dela. Prvo obdobje štejemo od leta 1933, se pravi od objave prve Adyjeve pesmi v slovenskem prevodu, vse do leta 1977, do objave prve Adyjeve zbirke. Mejnika drugega obdobja določata dve samostojni zbirki: leta 1977 in 1980. Kdo so prevajalci Adyjeve poezije, katere pesmi so prevajali, kaj je značilno za te prevode, kakšen odmev so imeli prevodi madžarskega pesnika?

Prvi prevajalec Adyjevih pesmi je bila pomembna osebnost slovenske moderne Alojz Gradnik (1882–1967), ki v intervjuju leta 1954 takole pravi o prevajanju Adyja: »Ady mi je res ležal. Zelo rad sem ga prevajal. Vsega niti objavil nisem. Na primer revolucionarna Pesem ogrskih jakobincev mi je obležala v predalu. Prevajati sem ga začel po kongresu Penkluba v Budimpešti. Tam sem namreč iztaknil v nekem antikvariatu antologijo madžarske lirike v nemščini in Adyja v francoščini.«⁴ Gre za štiri pesmi: Polpoljub (Félig csókölt csók), V jeseni (Három őszi könnycsepp), Madžarska ledina (A magyar Ugaron), Adam, kje si (Ádám, hol vagy?).⁵ Od štirih pesmi je najbolj znana in najbolj pomembna Madžarska ledina. Razen prve kitice – v prevodu katere beremo tudi o vreščanju vran — Gradnik zvesto sledi originalu. Za 'zemljo, ki jo zaradi počitka pustijo neobdelano' Ady uporablja besedo »ugar«, ki je enakovredna slovenski ledini. Simbol madžarske zaostalosti se v Gradnikovem prevodu pojavlja s sinonimi: v naslovu ledina, 'neobdelana zemlja', v pesmi dvakrat puščava, 'pusta pokrajina'. Adyjev simbol »Ugar« prav zaradi te sinonimike zgubi v Gradnikovem prevodu simbolno vrednost.

V vrsti prevodov sledi pesem Božič (Karácsony) iz leta 1937, ki je bila objavljena že leta 1899 v zbirki Versek (Pesmi) v Debrecenu.⁶ Pod prevodom je prevajalec podpisan le »Juventus«. Pesem, ki vsebuje petofijevske reminiscence, je želja od »priljubljene majhne vasi« odtrganega pesnika, da se vrne v nekdanjo vaško božično idilo. Pesem je bila objavljena v soboškem evangeličanskem mesečniku, vendar je prevajalec pesem dodobra skrajšal — predvsem konec — in njen verski karakter še bolj izpostavil. Hudomušno bi lahko rekli, da gre za provincializirano in popačeno varianto zgodnje Adyjeve pesmi z versko vsebino.

Po več kot dvajsetletnem premoru leta 1959 spet najdemo štiri Adyjeve pesmi v prevodu Branka Šömna.⁷ Prevajalec na kratko predstavi madžarskega pesnika in konča tako: »Pričujoči izbor posreduje bralcu zgolj skromen vpogled v poezijo tega velikega pesnika, ki je pri nas skoraj še popolnoma neznan.« Kar se tiče zadnje ugotovitve, ima Branko Šömen prav. Prevedel je naslednje pesmi: Poljubi z zaprtimi očmi (Csukott szemű csókok), Himna ničemur (A Nincsen himnusz), Živeti, dokler živimo (Élni, míg élünk), Zvezde nad zvezdami (A csillagok csillaga). O teh prevodih lahko rečemo, da se strogo držijo originala in se z njimi bralčeva vednost o velikem madžarskem pesniku le malo razširi. O Šömnovih prevodih moremo reči, da so le skromni poskusi.

Ti tu in tam objavljeni prevodi in komentarji ob njih kažejo na pomanjkljivo predstavitev madžarske književnosti v Sloveniji. Toda če hočemo podati realno sliko, moramo povedati, da je bil sprejem slovenske književnosti na Madžarskem podoben. S prevodi nekaterih klasikov si ta dva sosedna naroda še dandanes dolgujeta.

⁴Marja BORŠNIK, Pogovori s pesnikom Gradnikom, *Nova obzorja* 1954, št. 7–8, 458. Pogovori so bili pozneje objavljeni v knjižni obliki. M. B., *Pogovori s pesnikom Gradnikom* (Maribor, 1954).

⁵*Ljubljanski zvon* 1933, 398–401. Ob štirih Adyjevih pesmih najdemo po eno pesem Kosztolányija, Sarolte Lányi in Piroške Reichard.

⁶*Düševni list* 1937, št. 1, 5–6.

⁷*Sodobna pota* 1959, št. 6–7, 284–285.

V sredini šestdesetih let najdemo v slovenskih revijah več prevodov Adyjevih pesmi. So-boška revija *Svetla* pot je objavila štiri Adyjeve pesmi v prevodu Beatrice Baboš: *Ne vrnem ti* (Nem adom vissza), *Sorodnik smrti* (A Halál rokona), *Kri in zlato* (Vér és arany), *Kogar jaz poljubim, pobledi* (Akit én csókolok).⁸

Od štirih spadata pesmi *Sorodnik smrti* in *Kri in zlato* med znane Adyjeve pesmi. Prevodi Beatrice Baboš so točni, kakšne posebne vrednosti pa jim ne moremo pripisati.

Alojz Gradnik, prvi prevajalec Adyja, se leta 1964 spet pojavi z dvema prevodoma: *Veliki blagajnik* (A nagy Pénztárnok), *Molitev po vojni* (Imádság háború után).⁹ Ti dve pesmi spadata v dva pomembna Adyjeva tematska kroga: denar in vojna. Gradniku kot pesniku je bila Adyjeva lirika blizu. »Nič čudnega ni, da je bil Ady zelo blizu Alojzu Gradniku, ki je v svojih prvih dveh zbirkah, še posebej v *Padajočih zvezdah*, odkrival podobne pesniške pokrajine in stal pred podobnimi vprašanji,« piše Denis Poniž.¹⁰ Gradnikovi prevodi lahko resnično vzbudijo eruptivno vzdušje Adyjeve poezije.

Da bi bila predstavitev popolna, omenimo še prevod dveh Adyjevih novel: *Prekopavanje repe* (Répakapálás) v prevodu Soče Hafner¹¹ in *Grba* (A púp).¹² Ti prevodi nimajo posebne umetniške vrednosti, pa tudi Adyjeve novele so manj pomembne.

Pravi preobrat v sprejemanju madžarske lirike in znotraj nje Adyjeve poezije pomeni leto 1977. S pomočjo prevoda Jožeta Hradila in s prepesnitvijo Kajetana Koviča je slovenski bralec dobil sedem Adyjevih pesmi: *Hortobaški poet* (A Hortobágy poétája), *V Pariz je prišla jesen* (Párizsban járt az ősz), *Tožba pod drevesom življenja* (Sírás az élet-fa alatt), *Ledin zlati kip* (Léda arany-szobra), *Bog, neutolažljivi* (Isten, a vigasztalan), *Himna ničü* (A Nincsen himnusa), *A če vendar* (De ha mégis).¹³ Izbor in prevod pričata o dobrih poznavalcih Adyjeve lirike. Pesnik Kajetan Kovič je začutil Adyjevo pesniško genialnost. V kratkem eseu, ki ga je napisal pred pesmi, med drugim beremo: »Če ga njegovi rojaki marsikdaj označujejo kot najbolj madžarskega med svojimi pesniki, pa ga mi, ki ga gledamo od zunaj, čutimo v docela evropski in splošnočloveški duhovni razsežnosti.«

Isto leto je objavljena Madžarska lirika 20. stoletja.¹⁴ Zbirko sta uredila Jože Hradil in Kajetan Kovič. Na podlagi prevoda sta pesmi prepesnila Kajetan Kovič in Jože Šmit. To je v Sloveniji hkrati prvi in najbolj pomembni pregled madžarske poezije v knjižni obliki.¹⁵ V antologiji so predstavili 29 madžarskih pesnikov. Izbor se začne z Adyjem in se konča z Dezsőjem Tandorijem, ki je najmlajši v zbirki zajeti pesnik. Sklepna beseda Jožeta Hradila da knjigi še dodatno vrednost, saj avtor ob orisu razvoja madžarske lirike v 20. stoletju predstavi tudi pomembnejše pesnike. Večji del v tem izboru upoštevanih Adyjevih pesmi je iz zbirk *Új versek* (Nove pesmi) in *Vér és arany* (*Kri in zlato*). Te pesmi so vse po vrsti vključene v poznejšo samostojno Adyjevo zbirko. Slovenske recenzije o zbirki pozdravljajo antologijo, toda resnejše analize se nihče ne loti. Poglejmo odlomka iz dveh recenzij: »Ob izidu madžarske antologije

⁸ *Svetla pot* 1963–64, št. 2–4, 51–52 in 119.

⁹ *Obzornik* 1964, št. 3, 177 in št. 4, 254.

¹⁰ Denis PONIŽ, *Poezija velike samote*, *Dnevnik* 1981, (7. november), št. 304, 7.

¹¹ *Primorski dnevnik* 1965, (18. februar), št. 41.

¹² *Večer* 1972, (13. julij), št. 161, 7.

¹³ *Sodobnost* 1977, št. 10, 979–983.

¹⁴ Ljubljana, 1977.

¹⁵ Orsolya GÁLLOS je v Sloveniji objavila študijo o madžarski liriki šestdesetih let, v: O. G., *Madžarska lirika estdesetih let*, *Sodobnost* 1974, št. 6, 541–546.

nam stopajo v ospredje nekateri specifični momenti, zlasti to, da gre za poezijo sosedskega naroda, da pa ne gre niti za slovansko niti indoevropsko jezikovno kulturo, nadalje, da smo iz madžarščine doslej dobili redke prevode, zlasti v poeziji.¹⁶ »Z antologijo «Madžarska lirika 20. stoletja» se je iz Slovenije menda prvič odprl širši vpogled v moderno poezijo sosednjega ljudstva. Jezikovni prag je bil poleg drugega tako visok, da k nam ni bilo mogoče prenesti obsežnejših pesemskih celot, kaj šele obsežnejšega izbora, knjige verzov ipd. Razen Petőfija menda nima noben madžarski pesnik samostojne knjige v slovenskem jeziku.«¹⁷

Po drugi svetovni vojni je bil v samostojni zbirki predstavljen najprej Sándor Petőfi s pesnitvijo Apostol.¹⁸ S skupnimi naporí Jožeta Hradila in Kajetana Koviča se je z objavo zbranih pesmi Endreja Adyja — kot druge samostojne knjige — začelo novo obdobje v recepciji madžarskega pesnika v Sloveniji. Slovenci so s tem dejanjem poravnali še en dolg do sosedne književnosti. Zbirka je bila objavljena pod naslovom Kri in zlato ob stoletnici pesnikovega rojstva.¹⁹ Izbor je dvojezičen in vsebuje petdeset pesmi. Jedro zbirke sestavljajo pesmi iz obdobja med letoma 1906 in 1909 — torej stvaritve mladega Adyja. Večina je ljubezenskih. Na naslednjo zbirko je bilo treba čakati le tri leta.²⁰ Ta novejša zbirka je ostala tako rekoč brez odmeva v slovenskem tisku,²¹ ni pa prinesla nič novega glede oblike, izbora in tudi v kvaliteti prevodov ne. Druga zbirka je prav tako Hradilovo in Kovičevo delo. K prej objavljenim petdesetim pesmim se je pridružilo še triindvajset novih, tako jih nova zbirka vsebuje triinsedemdeset. Vrstni red pesmi je v obeh zbirkah enak kot v izvirniku. Le omenimo, da je Adyjeva zbirka, ki jo je sestavil Paskal Gilevski, makedonski pesnik, tematska zbirka.²² Gilevski je Adyjeve v makedonščino prevedene pesmi razdelil v naslednje tematske kroge: Dvajca sveti edrilicari (Dva sveta jadralca), Nasiot gospodar e parata (Naš gospodar: Denar), Nema da padne crvenata dzvezda (Nikoli ne pade rdeča zvezda), Sakam da prozboram so smrtta (Želim pogovor s Smrtjo). Gilevski upošteva predvsem sprejemajočo književnost, to je makedonsko, in se s pomočjo tematskih krogov suvereno približa Adyjevi poeziji. Tu ne gre le za naveden prevod. Gre za več: za adaptacijo lirike Endreja Adyja in za posebno razumevanje le-te. Hradilov in Kovičev izbor je prav nasproten izboru Gilevskega. Ifigenija Zagoričnik o zapoznelem sprejemu Adyjeve lirike opozarja tudi na gornje razlike in piše naslednje: »Tako pozno kot Slovenci so Adyja sprejeli medse tudi Makedonci. Če primerjamo izbora Adyjevih pesmi v makedonščini in slovenščini, lahko ugotovimo več skupnih značilnosti, razlikujeta pa se v pristopu do poezije. Jože Hradil in Kajetan Kovič sta izbrala predvsem pesmi «mladega» Adyja. Odločila sta se za širši izbor ljubezenskih pesmi o Ledi, tako da je samo nekaj zadnjih pesmi nastalo po letu 1912. Za Slovence je torej še zmeraj najbolj zanimiv Ady kot simbolist, make-

¹⁶ Dominik MAJCEN, Madžarska lirika 20. stoletja, *Dialogi* 1977, št. 7–8, 478.

¹⁷ Jože HORVAT, Vpogledi in vtisi. Srečanje z nekaterimi madžarskimi avtorji ob izidu antologije Madžarska lirika 20. stoletja. — Sosedske vezi, *Delo* 1977, (2. april) št. 77, 6.

¹⁸ Sándor PETŐFI, *Apostol*. Prev. Jože Hradil (Murska Sobota, 1973).

¹⁹ Murska Sobota, 1977. Prevod: Jože Hradil in Kajetan Kovič.

²⁰ Ady. Izbral in prevedel Jože Hradil. Uredil in prepesnil Kajetan Kovič (Ljubljana, 1980).

²¹ O zbirki smo našli le dve recenziji: Denis Poniž, navedeno delo. Niko Grafenauer, *Poročila, Teleks* 1981, (30. april) št. 17, 10–11. Misel iz Grafenauerjeve ocene: »Oba prevajalca sta dokaj zapleteno skupno delo, kot je mogoče sklepati zgolj po zvenu slovenskih besedil in brez poznavanja izvirnika (podčrtal I. L.) opravila tako, da v njem na moč razvidno ohranjena Adyjeva moderna pesniška senzibilnost.«

²² Endre ADY, *Pesmi* (Skopje, 1977).

donski prevajalec pa se je odločil za razporeditev pesmi po motivih. Tako zgrajena zbirka ima gotovo globlji pomen za sodobno makedonsko poezijo; slovenski pa do neke mere pojasnjuje tendence sodobne slovenske poezije. Verjetno je zaradi tega dobil Ady v makedonščini bolj romantični, v slovenščini pa bolj secesijski prizvok.²³ Zbirka Gilevskega je literarno vsekar bolj zanimiva. Vrednost Adyjeve zbirke v slovenščini je s sklepno študijo Istvána Királyja toliko večja. Žal, sklepna beseda ne obravnava Adyju sorodne ali pa tudi nasprotno težnje v slovenski književnosti na prelomu stoletja. Na ta način bi bilo mogoče še bolj približati Adyjevo liriko slovenskemu bralcu. Prevodi Hradila in Koviča sta v primerjavi z vsemi prejšnjimi na visoki ravni in popolnejši. Mogoče bi le Gradnikove prevode lahko ocenili podobno. Kovič teži k verodostojnosti, le tu in tam odstopa od originala. Večina Adyjevih pesmi je v vezani obliki, vendar v prevodu naletimo tudi na nedoslednosti. Kljub vsemu pa sta Adyjevi zbirki, delo Hradila in Koviča, vendarle približali velikega madžarskega pesnika Slovincem.

Najbolj pogosta oblika sprejemanja tuje književnosti je prevod. Delo in avtor, ki ju izbere prevajalec, zelo dobro ocenita in določita tiste vrednote, ki jih nacionalna književnost potrebuje iz književnosti sosednega ali drugega naroda. Prevajalca, ki je lahko tudi sam pisatelj ali pesnik, vodijo razne pobude pri izbiri: to so lahko osebne ambicije (izbran avtor in delo sta v skladu z njegovimi estetskimi težnjami), prevaja po naročilu (tudi to se zgodi), ob prevajanju klasika pa je posebnega pomena želja, da bi spremljali razvoj druge književnosti, da bi s prevedenim delom zapolnili manjakojoči žanr ali da bi z njim okrepili že uveljavljeno literarno smer itn.. Če raziskujemo odmev madžarske književnosti v Sloveniji in kot del tega tudi odmev Adyjeve lirike, ki je bil v začetkih skromen, toda pozneje vedno močnejši, pridemo ob velikokrat poudarjenih ocenah in kritičnih pripombah do številnih splošnih in tudi povsem konkretnih ugotovitev. Najprej bi morali omeniti, da je madžarska književnost za slovensko manj pomembna, zaradi jezikovnih in kulturnih ovir in zaradi tega ker je bila slovenska književnost vedno usmerjena bolj proti zahodu. Iz tega sledi, da so prevedena dela nastajala bolj naključno. Tako se seveda ni mogla izoblikovati prava predstava o madžarski književnosti v Sloveniji (in o slovenski na Madžarskem). Ne poznamo velike klasike drug drugega, ker danes le redek prevajalec prevaja pesnike iz 19. stoletja. Žal pa ni nič bolj obetavnega glede sodobne poezije. Zavzet prevajalec (malo jih je), ki se ukvarja z madžarsko književnostjo, želi hkrati zapolniti vrzeli in spremljati premike v sodobnem ustvarjanju.

Ob spremljanju Adyjevih pesmi v slovenskem prevodu se ta dvojna naloga prevajalca zelo dobro pokaže. V zvezi z Gradnikovimi prevodi iz leta 1933, čeprav gre le za prevode štirih pesmi, moramo poudariti dve pomembni ugotovitvi. Prvič, da je bila Adyjeva poezija Gradniku zelo blizu, drugič pa, da so bili prevodi dokaj zgodnji odmev. Gradniku se je ponujala možnost, da Slovence obdari s prevodi sodobnega Adyja. Poznejši prevodi tu in tam (Šömen, Baboš, tudi Gradnik) vse do Hradil-Kovičeve zbirke, so le skromni poskusi: pomenijo začetek procesa »zapolniti vrzel«. Dve samostojni Adyjevi zbirki pa sta pomenili resničen preobrat v tej verigi: ob literarnozgodovinskih vrednotah Adyjeve lirike sta osvetlili tudi tiste vrline, na katere je že Gradnik opozoril prek svojih prevodov.

István Lukács

Filozofska fakulteta v Ljubljani

²³ Ifigenija ZAGORIČNIK, Endre Ady, *Dnevnik* 1978 (9. marec), št. 66, 8.